

І. Б. МЕНТИНСЬКА
(Львів, Україна)

СИНОНІМІЯ В СУЧАСНІЙ КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проаналізовано особливості синонімії сучасної комп'ютерної термінології на лексичному, морфолого-синтаксичному, словотвірному та орфографічному рівнях. Зазначено основні причини виникнення й тенденції розвитку синонімічних комп'ютерних термінів, прокоментовано різновиди синонімічних пар, з'ясовано характер синонімічних відношень між термінами цієї галузі. Дослідження виявляє особливості функціонування різних засобів вираження тотожного чи близького значення в комп'ютерній термінології та сприяє розв'язанню нагальних потреб її лексикографування й стандартизації.

Ключові слова: сучасна комп'ютерна термінологія, синонімічні терміни, лексичні синоніми, синоніми-дублети, морфолого-синтаксичні синоніми, правописні варіанти, словотвірні варіанти.

Щодо синонімії в термінознавстві є чимало полярних думок. Деякі науковці (А. П. Коваль, Д. С. Лотте, Є. Н. Толикіна, А. С. Д'яков) трактують це явище як негативне та надлишкове, яке потребує усунення; інші, зокрема Б. М. Головін, В. Г. Даниленко, Т. І. Панько, О. С. Ахманова, З. Й. Куньч, Г. В. Наконечна, С. З. Булик-Верхола, О. А. Мартиняк, дають позитивну оцінку термінній синонімії, оскільки кожен синонім по-різному розкриває зміст поняття, у наукових текстах урізноманітнює виклад матеріалу. Додамо, що синонімія свідчить про постійний розвиток галузевої терміносистеми і є важливою передумовою її оновлення. Незважаючи на різне ставлення мовознавців до термінних синонімів та варіантів, більшість науковців визнає, що вони є на всіх етапах розвитку термінології й потребують уніфікації.

Мета дослідження – проаналізувати специфіку синонімії та варіативності термінів у сучасній комп'ютерній термінології (СКТ), описати їх різновиди, що зумовило такі завдання: виявити особливості та причини виникнення синонімів і варіантів у СКТ; простежити тенденції розвитку, шляхи та способи внормування комп'ютерних терміноодиниць в українській мові.

Зазначимо, що в сучасному мовознавстві є різні погляди щодо явища синонімії та варіантності, науковці вкладають у ці поняття різний зміст. Деякі з них (Т. С. Пристайко, В. М. Лейчик) розглядають синонімію як різновид варіантності, тобто “варіант” трактують у широкому сенсі. Інші дослідники В. Г. Даниленко, В. П. Молодець, О. А. Радченко, Т. В. Михайлова розмежовують явища синонімії та варіантності в термінології, оскільки це відбувається в загальнонаціональній мові, синонімами вважають два слова, які мають різне походження та утворені на базі різних мотивувальних слів, що різняться структурою і мають близькі або тотожні значення, а варіантами – формальні видозміни того самого слова. У монографії “Українське термінознавство” [6]

варіантність вважають специфічним явищем і термінами-варіантами називають слова, що позначають одне поняття, але мають відмінності на рівні афіксації.

За нашими спостереженнями, синонімія в комп'ютерній термінології спричинена такими чинниками: бурхливим розвитком досліджуваної галузі науки, що супроводжується виникненням нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу назву; неуніфікованістю терміносистеми, наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; неоднозначністю, а іноді й невідповідністю оригінальних термінів та їх перекладів; паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів, термінів, запозичених із різних мов; потребами мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів; необхідністю номінації за кількома номінативними типами.

Аналіз комп'ютерних термінів наукових видань та галузевих словників виявив, що в межах сучасної комп'ютерної термінології можна виокремити такі види синонімів:

Л е к с и ч н і с и н о н і м и. Представлені в комп'ютерній термінології термінами- дублетами, які реалізуються за такими типами:

1) запозичений термін (переважно з англ. мови) – власне український термін, напр.: *агрегація – об'єднання; баг – помилка, браузер – оглядач; інсталяція – установлення, Інтернет – мережа, вінчестер – накопичувач, твердий диск, дисковід, в'ювер – переглядач (програма перегляду), дебагер – налагоджувач, дескриптор – описувач, кортеж – запис, контрафактний – підробний, реплікація – повторення, промовин – просування, розкручування (жарг.), ресивер – приймач, одержувач, плотер – графобудівник, кодер – кодувальник, реплікація – дублювання;*

2) інтернаціональний термін – власне український термін, напр.: *автентифікація – зіставлення, ототожнення, адаптер – пристосувач; адаптація – пристосування, спец. налаштування; анулювати – скасувати; варієтет – різновид, різновидність, відповідність; візуалізація – унаочнення; декларація – оголошення; верифікація – підтвердження; піктограма (іконка) – значок, компресія – стиснення, комутація – з'єднання, навігація – переміщення, репрезентативність – наочність, ротація – переставлення; утилізувати – знищити; компаратор – порівнювач; конвертор – перекладач, перетворювач;*

3) власне український – власне український термін, напр.: *виокремити – вирізнити; комірка – клітинка, вічко, ґратка; зв'язування – скріплення;*

4) запозичений термін – запозичений термін, напр.: *буліт – маркер, дисплей – монітор, макрогенератор – макропроцесор;*

5) запозичений термін – інтернаціональний термін, напр.: *браузер (бровзер) – транслятор, авторизація – ідентифікація, кадр – фрейм, рефакторинг – реорганізація.*

Відтак синонімія в комп'ютерній термінології загалом відтворює тенденції цього ж явища в загальнонаціональній мові, проте має і свої особливості. Погоджуємося з думкою І. М. Кочан, що “дублети слід по-різному оцінювати в кожному конкретному випадку. Якщо вони стали основою для словотвірних гнізд і таким чином увійшли в термінологічне поле, то відмовитися від них практично неможливо” [2, с. 14–19].

Звернімо увагу на терміни-дублети *копіювати* (від нім. *kopieren*) – *ксерити* (від *ксерокс* / англ. *xerox*, точніше *Xerox Corporation* – назви американської корпорації, яка виготовляла копіювальні пристрої). Термін *ксерити*, який виник із професіоналізму (жаргонізму) комп'ютерників, але перейшов до складу СКТ, про що свідчать лексикографічні джерела (АУТСО-ТІП), адаптувався в словниковому складі комп'ютерної метамови, продукуючи похідні *відксерити*, *розксерити*. У парі *ксерити* – *копіювати* варто надавати перевагу останній лексемі.

Паралельне функціонування комп'ютерних термінів-синонімів *дисплей* – *монітор*, *браузер* (*бровзер*) – *транслятор* – *оглядач* показує, що запозичені терміни інколи важко замінити українськими, оскільки вони вже тривалий час функціонують і зрозумілі користувачам.

Морфолого-синтаксичні синоніми. Виникають під час перетворення словосполучення у складне слово внаслідок усичення деривативних елементів. Їх поділяємо на групи:

1) терміносполука – термін:

а) сполука → однослівний термін: *мережівий щоденник* – *блог*, *виправлення в програмі* – *патч*, *програма для керування периферійними пристроями* – *драйвер*, *керівний код* – *тег*, *елемент текстури* – *тексель*, *покрокове виконання програми* – *трасування*, *група неідентичних форм* – *фрактал*, *абонентський пункт* – *термінал*, *інтегральна схема (ІС)* – *чип*, *сенсорна панель* – *трекпед*, *магнітний диск* – *накопичувач*, *набір мікросхем* – *чипсет*, *системна магістраль* – *шина*, *пульт керування* – *консол*, *прикріплені файли* – *атачмент*, *мережівий аналізатор пакетів (аналізатор трафіку)* – *сніфер*. Ці назви понять не відрізняються семантично. Як ми вже зазначали вище, деякі з терміноодиниць сформувалися на базі сленгу та жаргону, однак лексикографічні джерела не містять жодних ремарок з цього приводу (ТСІ, УСУМ). З одного боку, позитивним явищем є те, що однокомпонентний термін – стислий, але, як бачимо, – це переважно іншомовний термін і не завжди зрозумілий для користувача; з іншого боку, словосполучення уточнює і містить певне тлумачення однослівного терміна. Заміну складного терміна простим пояснюємо бажанням зменшити кількість слів у висловлюванні або прагненням не повторювати терміна кілька разів;

б) сполука → складний термін (юкстапозит), утворений способом складання слів: *постачальник онлайнної інформації* – *контент-провайдер*, *проміжний сервер* – *проксі-сервер*, *сервер-посередник*, *мікропроцесорна карта* – *смарт-карта*, *командний файл* – *бет-файл (бетч-файл)*, *інтернетна адреса* – *ІР-адреса*, *веб-адреса*, *онлайнний аукціон* – *інтернет-аукціон*;

2) терміносполука – терміносполука: *транкінгова система* – *з'єднувальна система*, *потокowe відео* – *стрімінгове відео*, *частота регенерації* – *відновлення екрана монітора*, *рідкокристалічний дисплей* – *рідкокристалічний індикатор*, *растрове зображення* – *цифрове зображення*, *програма-реплікант* – *дубльована програма*, *мастеринг шини* – *захоплення шини*, *інтерактивний режим* – *діалоговий режим*. Активний розвиток досліджуваної галузі сприяє створенню складних номінацій на позначення нових понять та уточнення вже наявних, тому в комп'ютерній термінології переважають терміносполуки.

На *граматичному* рівні спостерігаємо також паралельне вживання терміносполук, які трансформуються у композити (терміносполука → складний термін / композит), утворені способом основоскладання: *автоматичне блокування* – *автоблокування*; *автоматичний код* – *автокод*; *векторно-растрове перетворення* – *растризація*; *мобільний блокнот* – *моблог*, *системний технік* – *системотехнік*; *інформаційно-логічна (модель даних)* – *інфологічна (модель даних)*. Оскільки це різні форми подання того самого терміна, то вважаємо їх варіантами. Однак такі словосполучення, уживані за межами галузі, можуть зазнавати хибного тлумачення. Напр.: *автосистема* – *автоматична система* (комп'ютер. термін), *автономна система* (енергет. термін), *автомобільна система* (машинобуд. термін).

Абревіатури – це особливий вид паралельних назв, утворений для зручності та економії мовних засобів. Вони виступають радше варіантами повного терміна, а не синонімами, бо це повний і скорочений варіант тих самих слів. Варто зазначити, що в термінознавстві існують й інші погляди на таке співвідношення терміноодиниць, наприклад, Н.В. Нікуліна вважає абревіатури підвидом *морфолого-синтаксичних* синонімів [5, с.112]. Такі паралельні назви активно функціонують у наукових комп'ютерних текстах. Найчастіше за першого вживання подають повну назву та абревіатуру, а потім уживають лише абревіатуру, наприклад: *ПК* – *персональний комп'ютер*; *ПС* – *поштова скринька*; *БД* – *база даних*; *ВІС* – *велика інтегральна схема*; *ГБ(GB)* – *гігабайт*; *ГІК* – *графічний інтерфейс користувача*; *МВМ* – *монітор віртуальних машин*; *МБ (MB)* – *Мбайт, мегабайт*; *МГц* – *мегагерц*; *ПЗ* – *софтвер, програмне забезпечення*; *СОА* – *сервіс-орієнтована архітектура*.

Істотним недоліком таких паралельних назв є те, що інколи абревіатуру можна по-різному розшифрувати, наприклад: *ІКТ* – *інформаційні комп'ютерні технології* або *ІКТ* – *інформаційні комунікативні технології*. Безперечно, це твердження не стосується внутрішньосистемного співіснування зазначених одиниць, оскільки фахові користувачі сприймають їх як вияв співгіпонімії.

Цікавим виявом паралельного використання одиниць різних семіотичних систем на позначення тієї самої інформації в СКТ є співіснування *графічних* та *вербальних еквівалентів*. Графічні одиниці в сучасній комп'ютерній термінології – це символи, графічні знаки, які використовують для врегулювання потреби багаторазового перекладу терміна різними мовами, оскільки значення цих символів є очевидним, їх широко застосовують як фахівці, так і звичайні користувачі. Такі графічні знаки (символи) дають змогу лаконічно передати пояснювальну частину наукових досліджень, економлять час і ресурси, не суперечать взаєморозумінню між фахівцями, є зручними в оформленні певних документів: @ – *вуха, собачка, равлик* (як бачимо, вербальні відповідники своєю чергою вступають у синонімічні відношення), * – *астерікс* (спеціальний символ), ° – *умляут*, μ – *мікро*, ¶ – *символ параграфа*, ‰ – *знак проміле*, / – *слеш*, / – *зворотний слеш*. У комп'ютерному дискурсі високу частоту використання мають загальноживані символи, як-от: © (копірайт), ® (знак зареєстрованої товарної марки), ‰ (знак проміле), № (знак номера) тощо.

Варіантність звукового вираження і графічного оформлення деяких терміноодиниць сучасної комп'ютерної термінології переважно зумовлюють різні джерела запозичання того самого терміна, мови-посередники, вплив споріднених мов та різні способи передавання чужомовних звуків на українському ґрунті. Проте найважливішою причиною функціонування значної кількості паралельних правописних форм у комп'ютерній термінології є варіантність мовної норми та певна неуніфікованість сучасного українського правопису. Пор., наприклад:

- *аутифікація / автифікація* – вимову й правопис слів грецького й латинського походження із дифтонгом **au** важливо транслітерувати за єдиною схемою. Оскільки в комп'ютерних словниках є чимало номінацій, в яких **au** передають через **av** (*авторизація, автохтон, автотренінг* тощо), що для української мови цілком природно; доцільно вживати й *автифікація*;

- *трансація / транзація* – така варіантність засвідчує надмірну англізацію сучасної комп'ютерної термінології на орфоепічному рівні (детальніше див. [1]);

- *стрімер / стример* – варіантність цього типу пов'язана з правилом “дев'ятки” і тому *чип*, а не *чіп*; *дисплей*, а не *дісплей*; *ризограф*, а не *різограф*; *принтер*, а не *прінтер*;

- *вексель / воксел, піксель / піксел* – варіантність цього типу пов'язана з різними способами передавання того самого звука у словах іншомовного походження, зокрема звука [л];

- *кегель / кегель* – ці назви запозичено з німецької мови, виникнення варіантів можна пов'язати з різними способами запозичання слова: перший варіант – усний, другий – писемний;

- *браузер / бровзер* – паралелі виникли через наявність різних способів передавання іншомовного звука [w] на українському ґрунті;

- *SIM-карта / сім-карта, проху-сервер / проксі-сервер* – варіантність пов'язана з транслітеруванням одного з терміноелементів та його адаптуванням в українському мовному середовищі;

- *скен-код / скан-код* – паралельні форми пов'язані з передаванням англійської літери **a** в терміноодиниці *scan code*; за аналогією до термінів *сканер, сканувати* доцільніше використовувати термін *скан-код*.

Серед варіантних термінів цього типу надаємо перевагу тим, що відповідають нормам сучасної української мови.

На *словотвірному* рівні виокремлюємо такі групи (словотвірні варіанти – терміни-варіанти, що позначають тотожні або близькі поняття, але мають певні відмінності на рівні афіксів) СКТ:

- суфіксальні варіанти: *автоблокування* – *автоблоківка*, *безпрограми* – *безпрограмовий*, *шаблонний* – *шаблоновий*, *запам'ятовувальний* – *запам'ятовуючий*, *лінійчаста діаграма* – *лінійна діаграма*, *наладник* – *налагоджувач*, *плаваючий об'єкт* – *плавучий об'єкт*, *копіюючий* – *копіювальний*, *запам'ятовуючий пристрій* – *запам'ятовувальний пристрій* (*пам'яті*), *зображаючий параметр* – *параметр зображення*, *шумопоглинаючий корпус* – *шумопоглинальний корпус* – *корпус-шумопоглинач*, *значуча позиція* – *значуща по-*

зиція, супроводжуюча графіка — супровідна графіка, зв'язуюча логіка — зв'язувальна логіка (краще зв'язна), доповнююча операція — доповнювальна операція. Оскільки для української мови не характерне вживання активних дієприкметників теперішнього часу на *-уч(ий)*, *-юч(ий)*, *-ач(ий)*, *-яч(ий)*; варто надавати перевагу віддієслівним прикметникам на *-льн(ий)*, *-івн(ий)*, *-лив(ий)*, *-ч(ий)*, *-н(ий)*, відіменниковим прикметникам на *-цій-н-(ий)*, дієприкметникам минулого часу з суфіксом *-л(ий)*, прикладкам тощо;

- префіксальні варіанти: *бістабільний* — *двостабільний* (запозичений префіксоїд і автохтонний), *оглядач* — *переглядач*, *відновлювати* — *поновлювати* — *оновлювати* (мають відтінки значень). У системі СКТ є обмаль префіксальних термінів-варіантів, що цілком закономірно, адже префіксальна деривація малопродуктивна для досліджуваної терміносистеми.

Аналіз комп'ютерних термінів галузевих словників (РУСМФІ, ТСІ) засвідчує таку статистику: із 3800 комп'ютерних терміноодиниць 532 входять до різноструктурних синонімних рядів (лексичні синоніми становлять — 32%, морфолого-синтаксичні — 40%, словотвірні варіанти — 8%, правописні варіанти — 13%).

Отже, різноструктурні синонімні терміни активно функціонують у сучасній комп'ютерній термінології. Найчастіше це назви одного поняття, вживані як паралельні, що не мають відмінностей у значенні. Виникнення синонімних термінів зумовлено внутрішньомовними та позамовними чинниками. Особливими рисами синонімії в СКТ можна вважати: паралельне використання назв різного походження (запозичений термін — власне український відповідник); співіснування термінів різної структури, що зумовлене здатністю мови творити прості та складені назви для номінації того ж об'єкта, а також бажанням науковців уникати повторень у тексті. У СКТ наявні терміноодиниці, які можна вважати радше варіантами, а не синонімами (правописні та словотвірні). Спостерігаємо також паралельне використання назв різних знакових систем для найменування одного об'єкта (вербальний і невербальний). Значна кількість синонімних одиниць свідчить про недостатній рівень уніфікації комп'ютерної термінології та часткову її впорядкованість. Подальша систематизація СКТ сприятиме віднаходженню синонімів та варіантів у досліджуваній термінології, що дасть змогу їх унормувати й запропонувати рекомендовану одиницю.

1. *Вознюк Г. Л.* Термінологічна орфографія: Трансакція чи транзакція / Г. Л. Вознюк, І. Б. Ментинська // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Проблеми української термінології. — 2012. — № 733. — С. 6–9.
2. *Кочан І. М.* Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. М. Кочан // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Проблеми української термінології. — 2008. — № 620. — С. 14–19.
3. *Куньч З.* Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія / З. Куньч. — Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. — 216 с.
4. *Мартиняк О. А.* Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. А. Мартиняк. — Львів, 2010. — 20 с.

5. Нікуліна Н. В. Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування : навч. пос. / Н. В. Нікуліна. – Харків : ХДАДУ, 2006. – 144 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АУТСОТІП – Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / [авт.-укл. : Е. М. Пройдаков, Л. А. Теплицький]. – К. : Видав. дім “СофтПрес”, 2005. – Вид. 1. – 552 с.
- РУСМФІ – Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики : 46000 термінів / [авт.-укл. В. І. Перехрест]. – К. : Довіра, 2008. – 658 с.
- УСУМ – Універсальний словник української мови / [авт.-укл. З. Й. Куньч]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
- ТСІ – Тлумачний словник з інформатики / [авт.-укл. : Г. Г. Півник ; Б. С. Бусигін, М. М. Дівізінюк, О. В. Азаренко, Г. М. Коротенко, Л. М. Коротенко]. – Дніпропетровськ : Нац. гірн. ун-т., 2010. – 600 с.

I. B. Mentynska

SYNONYMY IN MODERN COMPUTER TERMINOLOGY

The peculiarities of the synonymy of the modern computer terminology at lexical, morphological-syntactic, word-formation are analyzed of orthographical levels. The main emersion reasons and development tendencies of the computer synonymic terms have been specified, types of synonymic pairs were analyzed, and the character of the synonymic relations between the terms of this field was defined. The research discovers the peculiarities of functioning of the various means of expression of identical or similar meaning in computer terminology, and contributes to the solution of urgent needs of its lexicographication and standartization.

К e y w o r d s : modern computer terminology, synonymic terms, lexical synonyms, synonym-doublets, morphological-syntactic synonyms, orthographical variants, word-forming variants.